

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ІГОШИНА Жанна Борисівна

УДК 327:94(5-15)(=411.21)(043.3)

**ТРАНСФОРМАЦІЯ АРАБСЬКИХ КРАЇН В КОНТЕКСТІ
ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

23.00.04 – Політичні проблеми міжнародних систем
та глобального розвитку

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2011

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі міжнародних відносин Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
ГЛЕБОВ Віктор Вікторович,
Одеський національний університет
ім.І.І.Мечникова, директор Інституту
соціальних наук

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, провідний науковий
співробітник
ЖАНГОЖА Рустем Наїльули,
Інститут світової економіки і міжнародних
відносин НАН України

кандидат історичних наук
ВОЛОВИЧ Олексій Олексійович,
директор регіонального філіалу Національного
інституту стратегічних досліджень у м. Одесі

Захист відбудеться 7 жовтня 2011 р. о 10.00 годині на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2

Автореферат розісланий 6 вересня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.В.Пехник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження обумовлена важливим значенням країн Арабського Сходу для зовнішньополітичного курсу України, адже близькосхідний напрямок зовнішньої політики України в останні роки набув особливої актуальності, відбувається формування пріоритетів на цьому регіональному напрямку з метою активізації ролі нашої країни в досягненні близькосхідного врегулювання. Саме тому дослідження трансформації арабських країн в контексті глобалізаційних процесів на Близькому Сході є необхідним та актуальним для розуміння процесів, що відбуваються в цьому регіоні, як з точки зору політології та міжнародних відносин, так і з точки зору практичної діяльності залучених в цей процес держав.

Зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в рамках комплексної програми науково-дослідницьких робіт кафедри міжнародних відносин Інституту соціальних наук Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова та має тісний зв'язок з програмами Інституту соціальних наук Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова, які присвячені дослідженню зовнішньої політики країн регіонів, зокрема регіону Близького Сходу та арабським країнам, у межах яких досліджено та проаналізовано трансформацію арабських країн в контексті процесів глобалізації на Близькому Сході. Зокрема, дисертаційне дослідження виконано в рамках вивчення аспектів теми ІСН ОНУ ім. І.І. Мечникова «Міжнародні відносини й політика держав в умовах глобальних трансформацій: концептуальні виміри та зовнішньополітична практика» (державна реєстрація № 0107U012509), яка зорієнтована на науково-аналітичне забезпечення діяльності урядових і неурядових організацій нашої країни.

Об'єктом дослідження є арабські країни в контексті глобалізації.

Предметом дослідження дисертації є вплив процесів глобалізації на суспільно-політичний та соціально-економічний розвиток арабських країн, зокрема, на демократизацію арабських режимів, процеси регіональної інтеграції, вирішення гендерного питання, розвиток інформаційно-комунікативних технологій та регіональну безпеку.

Мета і завдання дисертації визначені в межах наукової і практичної значущості теми, ступеня її розробки, джерел, що були залучені до аналізу, та методологічного інструментарію, який був використаний в процесі дослідження.

Основною метою дисертаційної роботи є узагальнюючий, багато-аспектний аналіз впливу процесів глобалізації на трансформацію арабських країн.

Наукові завдання:

- простежити диференціацію підходів різних наукових шкіл щодо розуміння сутності глобалізації та її основних вимірів;
- проаналізувати та виявити особливості арабської політичної думки відносно процесів глобалізації та можливості адаптації до них арабських країн;
- дослідити спроби демократичних перетворень в арабських країнах, ступінь їх результативності та можливість демократичного транзиту арабських країн;

- визначити стан і перспективи інтеграційних процесів у горизонтальній та вертикальній площинах в арабському світі в умовах глобалізації;
- дослідити розвиток інформаційно-комунікативних технологій та їх вплив на трансформацію арабських країн;
- простежити еволюцію гендерного питання в арабських країнах в контексті процесів глобалізації та визначити основні гальмівні фактори, що перешкоджають вирішенню гендерної нерівності;
- дослідити реальні та потенційні джерела нестабільності на регіональному та глобальному рівнях та основні аспекти регіональної безпеки в умовах викликів, що несе в собі глобалізація;
- проаналізувати ставлення до проблеми тероризму на Арабському Сході, простежити діяльність угруповань халіфатистського руху та дослідити кроки регіональних організацій арабських країн щодо залучення до процесу боротьби з міжнародним тероризмом на глобальному рівні;
- розглянути концепцію Діалогу цивілізацій, як інструмент запобігання розповсюдження етнорелігійних конфліктів, міжнародного тероризму та адаптації до процесів глобалізації в культурному розрізі;
- визначити вплив арабських «повстань» кінця 2010-початку 2011 року на безпеку та геополітичну стабільність регіону Близького Сходу.

Методологічні засади дисертаційного дослідження зумовлені постановкою теми, об'єктом, предметом та завданнями дисертації і ґрунтуються на теоретичних положеннях теорій системного вивчення міжнародних систем, застосуванні методів політологічного і міждисциплінарного аналізу відповідно до розгляду окремих аспектів теми.

Основу дослідження складає метод системного аналізу, який дозволив здійснити всеохоплююче дослідження трансформації арабських країн в контексті процесів глобалізації. У першому розділі дисертаційного дослідження був застосований компаративістський метод, що дало можливість порівняти та узагальнити основні підходи західної та арабської наукових шкіл щодо визначення і ставлення до глобалізації як нової світової парадигми. На додаток до компаративістського методу у другому розділі дисертації був використаний критичний підхід при аналізі демократичних перетворень в арабських країнах за умов глобалізації, який дав змогу визначити ступінь відповідності реальних результатів демократичного реформування відповідно до декларованих та очікуваних політичних змін. Комплексне охоплення широкого спектру вимірів трансформації арабських країн в контексті процесів глобалізації, а саме політико-економічного, соціокультурного та безпекового, обумовило застосування проблемно-хронологічного методу та івент-аналізу. При аналізі джерельної бази дослідження була використана методика контент-аналізу. Також були дотримані загальноприйняті в історіографії принципи історизму і об'єктивності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на основі критичного осмислення наукових парадигм та літератури здійснено комплексний аналіз та структуризацію факторів впливу процесів глобалізації на трансформацію арабських країн.

Вперше:

- у вітчизняній політичній науці здійснено комплексний аналіз підходів арабської політичної думки до процесів глобалізації. Доведено неоднозначність позиції арабських науковців стосовно можливості адаптації арабських країн до процесів глобалізації;
- виокремлено індекси міжнародних інститутів, дослідницьких центрів і фондаций, здійснено їх компаративістський аналіз в рамках дослідження впливу процесів глобалізації на трансформацію арабських країн. Зокрема Індексу арабської демократії незалежної міжнародної організації «Ініціатива арабського реформування» (Arab Reform Initiative), Індексу демократії дослідницького центру «The Economist Intelligence Unit» (EIU), загального індексу глобалізації та індексу політичної глобалізації Швейцарського інституту досліджень економічних циклів, Індексу економічної свободи американського дослідницького центру «Фонд спадщини» (Heritage Foundation), Індексу арабської регіональної інтеграції Економічної комісії для Західної Азії (ESCWA), Індексу гендерної нерівності Світового економічного форуму, Індексу недієздатності держав світу громадської організації «Американський Фонд Миру» (The Fund for Peace), глобального індексу миру дослідницького центру «The Economist Intelligence Unit» (EIU) у співпраці з Інститутом економіки та миру при університеті Сіднею;
- досліджено можливість переходу деяких авторитарних арабських режимів до демократії внаслідок зміни політичної еліти після антиурядових демонстрацій кінця 2010 - початку 2011 року. Розглянуто спроби демократичних перетворень у Тунісі та Єгипті після повалення авторитарних режимів і проаналізовано можливі сценарії розвитку подій;
- визначено значимість новітніх інформаційних технологій та гендерної проблеми для соціальної трансформації арабських країн. Виокремлено особливості розвитку ІКТ сектору в арабських країнах і просування процесу гендерного реформування;
- доведено роль арабських «повстань» у формуванні нового геополітичного порядку на Близькому Сході, які стали каталізаторами геополітичного переформатування регіону та висунення нових акторів на роль регіонального лідера.

Уточнено:

- визначення поняття «тероризм» з арабської точки зору, зокрема встановлено неоднозначний підхід арабських країн до розуміння поняття «тероризм» внаслідок розмежування дефініцій «збройна боротьба проти окупації» в рамках арабсько-ізраїльського протистояння та «тероризм». Визначено, що з одного боку, арабські країни розуміють усю небезпеку та загрозу, що несе в собі тероризм, але з іншого боку, у світлі арабо-ізраїльського конфлікту, постає

питання: що саме вважати терористичними актами, а що діями визвольного опору проти експансіоністської політики Ізраїлю;

- напрямки оптимізації діяльності інтеграційних об'єднань арабських країн, зокрема в рамках Ліги арабських держав як найстарішої панарабської організації. Встановлено, що в умовах процесів глобалізації арабські країни потребують розробки міжарабської моделі глобалізації та спільної геополітичної стратегії, які б спрямовували подальший розвиток арабських країн.
- реальні та потенційні джерела нестабільності на Близькому Сході з урахуванням викликів, що несуть в собі процеси глобалізації. Виявлено, що в умовах глобалізації відбувається постійне розширення традиційних і структурних джерел нестабільності в регіоні, що супроводжується зростанням взаємозалежності між ними.

Одержало подальшого розвитку:

- дослідження міжарабських інтеграційних процесів в рамках Ліги арабських держав, Ради співробітництва арабських держав Перської затоки та Союзу Арабського Магрибу. На основі аналізу показників Індексу арабської регіональної інтеграції визначено, що протягом останніх років міжарабські інтеграційні процеси значно активізувались як на горизонтальному, так і на вертикальному напрямках. Однак, дестабілізація регіону на початку 2011 року поставила серйозні перепони на шляху подальшого розвитку міжарабської інтеграції;
- дослідження поширення інформаційних технологій в арабських країнах під впливом процесів глобалізації. Показано, що темпи інформаційного розвитку арабського регіону в умовах глобалізації суттєво зросли за останні роки. Уряди арабських країн визнають ІКТ сектор одним з найбільш пріоритетних напрямків розвитку своїх економік. Новітні інформаційні технології стали у пригоді також опозиційним силам та терористичним угрупованням;
- дослідження особливостей діяльності терористичних угруповань на Арабському Сході. Завдяки глобалізації загроза тероризму вийшла на якісно новий рівень. Визначено, що відторгнення глобалізаційних змін сприяє підйому рухів політичного ісламу на тлі загострення соціально-економічних і політичних проблем. Більшість арабських терористичних угруповань мають антиглобалістську і антизахідну спрямованість, позиціонуючи себе в якості захисників арабсько-мусульманських традицій і культури у світовому політико-ідеологічному просторі. Окрему нішу займають рухи, головною метою яких є встановлення Арабського Халіфату.

Теоретичне та практичне використання результатів дисертаційної роботи визначаються політичною актуальністю та науковою новизною дослідження. Теоретичне значення полягає в тому, що здійснено комплексне дослідження трансформації арабських країн в контексті процесів глобалізації у

різноаспектних площинах – політичній, економічній, інформаційній, безпековій, культурній тощо. Окремі положення дисертаційного дослідження можуть бути використані для подальших досліджень певних аспектів процесів глобалізації на Арабському Сході або в більш ширших рамках близькосхідного регіону.

Практичне значення визначається його актуальністю, новизною та сукупністю положень, що виносяться на захист, і полягає в можливості застосування одержаних результатів для розробки та корегування концепції близькосхідного напрямку зовнішньої політики України, зокрема її відносин з арабськими країнами. Крім цього, результати дисертаційної роботи можуть бути використані при підготовці та читанні у вищих навчальних закладах курсів «Міжнародні відносини та світова політика», «Міжнародна безпека», «Зовнішня політика країн Сходу».

Апробація результатів дисертації. Окремі наукові положення дисертації обговорювались на наукових семінарах з теорії та історії міжнародних відносин та засіданнях кафедри міжнародних відносин Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, використовувались при викладанні спеціальних та нормативних курсів і були викладені у виступах на наукових конференціях: міжнародна конференція молодих вчених «Цветковські читання», Київ, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 7 грудня 2007 р.; VI міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна. Сучасний стан науки: досягнення, проблеми та перспективи розвитку», Київ, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 21 березня 2008 р.; II міжнародна наукова конференція, присвяченій пам'яті Омеляна Прицака, Київ, Національний університет «Києво-Могилянська академія», 21-22 травня 2009 р.; XIII сходознавчі читання А. Кримського, Київ, Інститут сходознавства імені А.Кримського НАН України, 22-23 жовтня 2009 р.; конференція молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин – 2010», Київ, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 21 жовтня 2010 р.; 65-та наукова конференція професорсько-викладацького складу і наукових працівників ОНУ імені І.І.Мечникова, Одеса, Інститут соціальних наук ОНУ імені І.І.Мечникова, 24 листопада 2010 р.; VI Всеукраїнська науково-практична конференція молодих науковців, Одеса, державний економічний університет, 31 березня 2011 р.

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 16 наукових статтях автора, одна з них у співавторстві, 10 з яких опубліковані у фахових виданнях відповідно до переліку, затвердженого ВАК України. Особистий внесок здобувача до публікації в науковому фаховому виданні, затвердженому ВАК України, яка написана у співавторстві з В.В. Глебовим полягав у наступному: автором самостійно поставлено мету й завдання дослідження, проведено порівняльний аналіз основних проектів з об'єднання арабських держав. Процентне співвідношення участі дисертанта у написанні цієї статті становить 80%.

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків (у вигляді 19 таблиць).

Загальний обсяг дисертації – 273 сторінки, з них основного тексту – 196 сторінок, 19 таблиць. Список використаних джерел - 481 найменування (50 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, розкрито його зв'язки з науковими програмами, сформульовано мету та завдання дисертації, визначено об'єкт, предмет і методологічні засади дослідження, обґрунтовано наукову новизну роботи, показано її теоретичне та практичне значення, наведено відомості про апробацію та публікацію результатів дослідження.

У **першому розділі «Теоретико-методологічна та джерельно-документальна база дослідження»** обґрунтовано концептуальні засади дисертації, наводиться пояснення методологічних засад, аналізується джерельна база дисертаційного дослідження, і висвітлюється стан наукової розробки проблематики трансформації арабських країн в контексті процесів глобалізації.

Так, у **підрозділі 1.1 «Теоретико-методологічна основа дослідження»** висвітлено теоретичні напрацювання світової політичної думки, концептуальні положення глобалістики, теорії і політології міжнародних відносин, роботи провідних арабських, західних, російських і українських вчених з проблематики процесів глобалізації та трансформації арабських країн в їх контексті.

У **підрозділі 1.2 «Стан наукової розробки проблеми та огляд джерельної бази дослідження»** констатовано наявність певного набутку української історіографії в галузі проблематики трансформації арабських країн в контексті процесів глобалізації. В останні роки побачила світ низка досліджень українських науковців, в яких розробляються окремі аспекти теми даного дисертаційного дослідження. Новизна і актуальність теми дисертації, є головною причиною слабкої розробленості проблематики вітчизняною історіографією, що в свою чергу зумовлює необхідність не тільки подальшого узагальнення здобутих досягнень, але і виявлення прогалин, які потребують дослідницького пошуку. Окремі аспекти теми дисертації знайшли своє відображення в роботах таких українських дослідників, як О.О. Волович, А. М. Захарченко, П. А. Сіновець, В.В. Макух, С.Зінько, С.Гуцало, Є.В. Магда та інші.

Значний комплекс розглянутої літератури склали праці відомих західних науковців, присвячені дослідженню феномена глобалізації. Своє бачення сутності глобалізації у різних її вимірах висловлювали такі визначні політологи, економісти та соціологи як Дж.Розенау, Р.Робертсон, Т.Фрідман, П.Херст, К.Омає, Г.М. Макклуюен, Е.Гідденс, А.Негрі, М.Б.Стігер, М.Крейді, А. Аппадурі, Л.Склер, Н.Бізлі, М.Фізерстоун, Дж.Рітцер, У.Бек, Г.Терборн, Е.Джонс, Дж.Розенберг та інші.

Концептуальну основу дисертації склали роботи арабських дослідників, які приділили увагу окремим структурним аспектам трансформації арабських країн в контексті процесів глобалізації з позицій різних дисциплінарних підходів. Фундамент даної дисертації заклали дослідження Дж.Р.Насера, Х.Бараката, М.Зегал, Н.Р.Фара, Н.Н.Аль-Аюбі, Н.Р.Сабрі, А.М.Т.Афіфі, Дж.Заррук, М.Ата Хассан, А. Бадр Ед-Дін Ібрагім, А.Аль-Мессауді, М.Аль-Шибіні, Г. Собхі, Р. Ат-Талеї, Л.Н. Рахбані, Ф.Роуді-Фагімі, К.Ахмаді, А.Р.Аттар, Р. Хурі, С.Гави, С.Дж. Сулейман, Х.Хруб, А.Бішари, С.Аль-Фадлі, І. Аль-Кашеф, А.А. Садек, С.К.Рабайя у співавторстві з С.Авад, Х.Ріннаві, Дж.Аксікаса тощо. Аналіз наукових праць зазначених вчених дозволив розвинути та узагальнити існуючі дослідження, сформуванати авторську позицію та визначити контури подальших наукових досліджень у цьому напрямку.

Документальну базу дослідження складають документи Генеральної Асамблеї і Ради Безпеки ООН, Європейського Союзу (ЄС), Ліги арабських держав (ЛАД), Союзу Арабського Магрибу (САМ), Ради співробітництва арабських держав Перської Затоки (РСАДПЗ), організації Ісламська Конференція (ОІК), Альянсу цивілізацій (UNAOC), організації Ліги арабських держав з питань освіти, культури та науки (ALECSO), Ісламської організації з питань освіти, науки та культури (ISESCO), що містяться на їх офіційних сайтах.

Новаторською особливістю даного дисертаційного дослідження є використання різноманітних індексів для аналізу трансформації арабських країн в контексті політичного, економічного, безпекового, інформаційного та культурного вимірів глобалізації.

У *висновках до першого розділу* відзначається, що більша частина досліджень арабських, західних, російських і українських вчених віддзеркалює негативне ставлення арабського суспільства до глобалізаційних викликів, особливо у економіко-політичному та релігійно-культурному вимірах. В той же час простежуються певні зрушення від критичного підходу у бік «позитивного нейтралітету».

У **другому розділі «Соціальна трансформація арабських країн в умовах глобалізації»** аналізується стан політичних змін, процесів арабської інтеграції, розвитку ІКТ в арабських країнах, а також гендерна проблема в контексті глобалізації.

Так, у *підрозділі 2.1 «Траєкторія «демократичного транзиту» арабських країн»* визначено, що процес формування нових контурів політичних систем арабських країн викликав гостру дискусію арабських академіків і науковців щодо можливості адаптації принципів західної демократії до арабських політичних реалій, а також боротьбу соціально-політичних сил арабських країн у гонитві за реалізацією власних інтересів. Починаючи з середини 1990-х років починається прискорення процесів зміни правлячих еліт і приходу до влади нового покоління молодих арабських лідерів. Арабські «повстання» 2011 року, скинення режимів Бен Алі в Тунісі та Мубарака в Єгипті призвели до нової хвилі реформ в напрямку демократичного транзиту.

У *підрозділі 2.2 «Еволюція міжарабських інтеграційних проєктів»* зазначається, що незважаючи на те що інтеграційні процеси арабських країн,

започатковані з утворенням Ліги арабських держав розвивалися нестабільно і мали низьку результативність, до початку «арабської весни» 2011 року чітко простежувалась інтенсифікація міжарабської інтеграції як в рамках загальноарабської ЛАД, так і в рамках субрегіональних організацій країн Перської затоки і Магрибу, що у значній мірі було викликано прагненням арабських країн розробити власний сценарій адаптації до процесів глобалізації.

Що стосується інформаційно-комунікативних технологій, яким присвячений **підрозділ 2.3 «Вплив ІКТ сектору на розвиток арабських країн»**, встановлено, що їх поступове впровадження та застосування носить досить суперечливий характер: з одного боку вони слугують каталізатором об'єднувальних та інтеграційних процесів, а з іншого, відкривають нові можливості для екстремістських угруповань.

У **підрозділі 2.4 «Гендерна складова трансформації арабського суспільства»** визначено, що процеси глобалізації стали своєрідним каталізатором трансформації відношення до гендерного питання. З кожним роком зростають показники залучення арабських жінок в економічне та політичне життя регіону. З появою та поширенням у 1990-х роках ісламського фемінізму, арабські жінки отримали можливість говорити про гендерну рівність і з ісламської точки зору. Вирішення гендерного питання стало одним з пріоритетів розвитку всього регіону та кроком назустріч глобалізації та адаптації до її процесів.

У **висновках до другого розділу** узагальнено результати компаративістського аналізу стану соціальної трансформації арабських країн у політичній, інтеграційній, інформаційній і гендерній площинах.

У **третьому розділі «Безпекові виклики та формування нового геополітичного порядку на Близькому Сході»** визначено і проаналізовано головні джерела регіональної нестабільності у світлі процесів глобалізації, діяльність арабських країн у боротьбі з терористичною загрозою, співпрацю арабських країн у площині міжкультурного діалогу, як діючого інструменту проти наростання терористичної загрози, а також місце арабських «повстань» 2011 року у процесі геополітичної трансформації на Близькому Сході.

У **підрозділі 3.1. «Основні джерела регіональної нестабільності у світлі процесів глобалізації»** відзначено зростаючу тенденцію до взаємозалежності між традиційними і структурними джерелами нестабільності. Через наявність антагонізму між арабськими країнами, Ізраїлем та Іраном відбувається зростаюча мілітаризація як арабських країн, так і всього регіону в цілому. Невирішеність палестинського питання, загострення етнорелігійних конфліктів, висування на перший план «м'яких» проблем водних ресурсів і продовольства значно ускладнюють і майже унеможливають процес стабілізації ситуації в регіоні у короткостроковій перспективі.

Серйозним викликом для арабських країн і специфічною рисою існування в умовах глобалізації є активізація діяльності терористичних угруповань, що висвітлено у **підрозділі 3.2 «Арабські країни в умовах глобалізації тероризму»**. В умовах глобалізаційних змін арабський світ переживає підйом рухів політичного ісламу, зокрема ісламістських екстремістських угруповань, на тлі загострення внутрішніх соціально-економічних і політичних проблем та невирішеності

палестинського питання. Пошук власної відповіді на виклики глобалізації призвів до відродження ідеї Великого Халіфату в ідеологічних платформах багатьох ісламістських угруповань, діяльність яких вийшла за межі близькосхідного регіону. Незважаючи на існування багатьох гальмівних факторів, арабські держави розпочали спільну боротьбу проти тероризму на Близькому Сході в рамках Ліги арабських держав, РСАДПЗ, «Транссахарської контртерористичної ініціативи» та у співпраці з міжнародною спільнотою.

Аналіз ефективності концепції «Діалогу цивілізацій» розглянуто у **підрозділі 3.3 «Діалог цивілізацій як інструмент збереження миру на Близькому Сході»**. Так, залучення цієї концепції до стратегічних планів розвитку арабських країн свідчить про те, що суперечливий феномен глобалізації викликає в арабському світі не тільки негативне ставлення і бажання самоізолюватися, але й стимулює активний пошук власних шляхів розвитку і відповідей на виклики глобалізації, особливо в її культурному розрізі. Прагнення зберегти власну культурну ідентичність надає процесу додатковий імпульс, сприяючи модернізації Арабського Сходу та виникненню арабських ініціатив щодо реагування на виклики глобалізації на кшталт міжкультурного діалогу.

Підрозділ 3.4. «Місце «арабських повстань» у процесі геополітичної трансформації на Близькому Сході» присвячений «революційним» подіям в арабському світі кінця 2010-початку 2011 року, які стали свідченням нової геополітичної боротьби за сфери впливу та контроль над ресурсами в регіоні, в якій взяли участь як міжнародні, так і регіональні актори. Незважаючи на те, що процеси зміни політичних еліт в арабських країнах ще не закінчились, вочевидь, що арабські країни виявились неспроможними подолати міжарабські протиріччя, забути про власні геополітичні інтереси і об'єднатись заради ідеї панарабізму і відродження геополітичної стабільності в регіоні.

У **висновках до третього розділу** зазначається, що в умовах процесів глобалізації та трансформації близькосхідний регіон продовжує залишатися одним з найбільш нестабільних та насичених збройними конфліктами регіонів світу. Має місце боротьба за регіональне лідерство, яка супроводжується милітаризацією, гонкою озброєнь та збройними конфліктами. Арабські «повстання» 2011 року та війна у Лівії остаточно дестабілізували арабський світ.

У **висновках** викладаються основні результати і підсумки дисертаційної роботи, які були отримані в ході дослідження.

Дослідження основних тез представників різних наукових шкіл виявило очевидну відсутність консенсусу стосовно змісту поняття «глобалізація» та невизначеність його розуміння.

Історіографія питання трансформації арабських країн в контексті процесів глобалізації концентрується навколо окремих конкретних питань даної проблематики. В арабській політичній філософії спостерігається тенденція до посилення націоналістичних та ісламістських настроїв, що нерідко використовується радикальними організаціями в якості виправдання власних дій.

В той же час простежується і розуміння того, що арабським країнам необхідно віднайти шлях компромісу, селективного прийняття змін, оскільки вони не можуть залишатися осторонь процесів глобалізації. Таким чином,

поступово критичний підхід до можливості позитивного розвитку арабських країн за умов глобалізації перетинається з підходом «позитивного нейтралітету», що дає надію на можливість формування арабськими країнами власної моделі глобалізації з урахуванням усіх економіко-політичних та релігійно-культурних особливостей регіону.

Закінчення «холодної війни», розпад біполярної системи і залучення арабських держав до процесів глобалізації стали тими каталізаторами, які виявили необхідність політичних змін в арабському світі.

Процес формування нових контурів політичних систем арабських країн ще не завершився і відбувається на тлі дискусій в арабських академічних колах щодо можливості адаптації принципів західної демократії до арабських політичних реалій і транзиту арабських країн до демократії. Це питання набуло особливої актуальності з початком масових антиурядових демонстрацій в арабських країнах.

Аналіз Індексу арабської демократії незалежної організації «Ініціатива арабського реформування» виявив зв'язок між ефективністю демократизації та безпековим фактором.

Аналіз процесів трансформації та демократичних перетворень на Арабському Сході дозволяє стверджувати, що політичні зміни в арабських країнах хоча і відбуваються, але досить повільно та фрагментарно навіть в умовах арабських «революцій» 2011 року. Проведені до початку 2011 року реформи в першу чергу мали на меті підсилити легітимність існуючих режимів, створити видимість широкої участі в процесах демократизації та продемонструвати на міжнародному рівні бажання демократичних перетворень.

Повалення режимів Бен Алі в Тунісі та Мубарака в Єгипті, масові демонстрації в інших арабських країнах відкрили шлях новому етапу реформ у напрямку демократичного транзиту. Однак, форсоване політичне реформування може призвести до стрімкого зростання регіональної нестабільності. Тенденція збільшення кількості представників від націоналістичних або ісламістських сил в арабських урядах викликає зростання напруження на внутрішньополітичному рівні. Крім того, країни, які перебувають в процесі драматичних демократичних перетворень більш вразливі, що збільшує вірогідність залучення таких держав у міжнародні конфлікти та прояв агресії з боку сусідніх держав.

Процес глобалізації дав новий імпульс інтеграційним тенденціям в арабському світі та змусив арабські країни переглянути свої позиції, колективно та індивідуально, та по відношенню до свого статусу на міжнародній арені.

Вивчення показників відкритості економік арабських країн на основі Індексу економічної свободи американського дослідницького центру «Фонд спадщини» виявило, попри традиційне критичне ставлення відносно динаміки економічного розвитку арабського світу, наявність арабських країн з достатньо високими показниками, сприятливими для залучення зарубіжних інвестицій і ведення бізнесу. Приклад Бахрейну, який зайняв 13 місце в рейтингу, потрапивши в кращу двадцятку країн світу за показниками відкритості економіки, свідчить про можливість вдалого економічного реформування арабських країн.

Реформування економік арабських країн сприяє спробам налагодження регіональної інтеграції, яка відбувається в рамках трьох основних інтеграційних

проектів під егідою Ліги арабських держав (ЛАД), Ради співробітництва арабських держав Перської Затоки (РСАДПЗ) та Союзу Арабського Магрибу (САМ). Зусилля арабських країн характеризуються спрямованістю й на вертикальну інтеграцію з міжнародним співтовариством, зокрема, з країнами Європейського Союзу та США.

Однак, подальша інтенсифікація й навіть підтримання інтеграційних процесів на рівні, досягнутому на кінець 2010 року викликають великі сумніви через останні «революційні» події в арабському світі. Ліга арабських держав після скинення режиму Мубарака та подій в Лівії була повністю дезорієнтована, на її позицію щодо ситуації на Близькому Сході почали впливати як особисті інтереси генерального секретаря ЛАД – Амр Мусі, який планує прийняти участь у перегонах за пост президента Єгипту, так і прагматичні міркування країн Перської затоки відносно шийтської загрози з боку Ірану.

Питання відновлення Союзу Арабського Магрибу вкрай маловірогідне: Туніс не один місяць буде опікуватися питаннями свого подальшого розвитку після уходу Бен Алі, Марокко намагатиметься не допустити реалізації на своїй території «туніського сценарію», на Лівію очікує довгий шлях відновлення після закінчення боротьби між повстанцями і прихильниками Каддафі та завершення міжнародної операції «Одисей. Світанок».

Таким чином, незважаючи на інтенсифікацію міжарабських інтеграційних процесів за останні роки, арабські «повстання» 2011 року внесли свої корективи у майбутнє арабської інтеграції, яке цілком може змарніти внаслідок посилення міжарабських протиріч і висунення на перший план інтересів окремих арабських держав, а не ідей панарабської єдності.

Проникнення інформаційних технологій в арабські країни завдяки поширенню процесів глобалізації позитивно вплинуло на розвиток арабських країн на шляху залучення до міжнародного інформаційного суспільства.

Поява Інтернету відкрила нові можливості різним колам арабського суспільства. Глобального поширення завдяки Інтернет мережі набула діяльність радикальних ісламістських угруповань і терористичних організацій. В той же час, можливості, які надає Інтернет, оцінили не тільки ісламісти, але й активна молодь та опозиційні арабські ЗМІ. Блоги, чати, електронні версії газет та журналів стали провідниками для висловлення альтернативного бачення існуючої політичної ситуації в регіоні. Саме Інтернет, мобільні пристрої, Twitter, Facebook і «Аль-Джазіра» стали своєрідними каталізаторами арабських повстань у Тунісі та Єгипті.

Процеси глобалізації стали своєрідним каталізатором трансформації відношення до гендерного питання. Стали помітні суттєві зрушення у традиційному сприйнятті місця та ролі жінки в арабському регіоні, соціальні зміни та реформи охопили майже все арабські країни. З появою та поширенням у 1990-х роках ісламського фемінізму, арабські жінки отримали можливість говорити про гендерну рівність і з ісламської точки зору. В той же час, значних зрушень у площині гендерної рівності в арабських країн внаслідок проведення «революцій» і активної участі в них арабських жінок не відбулось, що дозволяє

зробити висновок про те, що навряд слід очікувати досягнення повної рівності у правах жінок і чоловіків в арабському світі найближчим часом.

Регіон Близького Сходу, до якого входять арабські країни, в умовах глобалізації характеризується постійним розширенням і поглибленням джерел нестабільності, як «жорстких», так і «м'яких». Через наявність антагонізму між арабськими країнами, Ізраїлем та Іраном відбувається зростаюча мілітаризація як арабських країн, так і всього регіону в цілому. Невирішеність палестинського питання, загострення етнорелігійних конфліктів, висування на перший план «м'яких» проблем водних ресурсів і продовольства значно ускладнюють і майже унеможливають процес стабілізації ситуації в регіоні у короткостроковій перспективі.

Однією з найгостріших проблем для арабських країн на сучасному етапі залишається проблема тероризму та боротьби з ним. Ситуація на Близькому Сході ускладнюється досить двояким підходом до проблеми тероризму в регіоні. Для близькосхідного регіону притаманне відокремлення поняття «збройна боротьба проти окупації» від поняття «тероризм».

Одним з найактуальніших інструментів запобігання загрози глобального тероризму, спроб силового розв'язання етнорелігійних конфліктів та кризових ситуацій та адаптації до процесів глобалізації на культурному рівні на сьогоднішній день є діалог цивілізацій. Питання збереження арабомусульманської культури та розвитку культурного і цивілізаційного діалогу з іншими країнами світу задля збереження культурного розмаїття та культурної ідентичності в умовах глобалізаційних змін займає головне місце в діяльності організації Ліги арабських держав з питань освіти, культури та науки.

Арабські антиурядові демонстрації 2011 року, падіння режимів в Тунісі, Єгипті, війна в Лівії призвели до повної дестабілізації арабського світу, яка буде відчуватися на протязі багатьох років і сприятиме подальшому погіршенню ситуації в регіоні.

Виявлено, що на сьогоднішній день відповіді арабських лідерів на глобалізаційні виклики є спонтанними і ситуативними.

Піклування про власні геостратегічні інтереси арабськими країнами на локальному рівні призводить до пошуків союзників серед більш могутніх держав, внаслідок чого ймовірним виглядає укріплення геополітичних вісей за напрямками «Дамаск-Тегеран», «Ер-Ріяд – Вашингтон», які знаходяться у конфронтації одна з одною.

Формування альтернативних регіональних центрів впливу, яким може стати, наприклад, Катар; демократизація окремих арабських режимів можуть прискорити процес трансформації арабських країн в напрямку неоліберальної моделі глобалізації, а також значно полегшити доступ західних транснаціональних корпорацій до природних ресурсів арабських країн. В той же час на тлі соціально-економічних проблем, актуальність яких зберігається, зберігається вірогідність приходу до влади ісламістських рухів, зокрема, «Братів-мусульман», які виступають за відродження Арабського Халіфату, як геополітичної моделі розвитку арабського світу. Таким чином, арабські події

2011 року можуть вийти за рамки регіону та дійти до країн Центральної Азії, значно поширивши дугу геополітичної нестабільності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Глебов В.В. Концептуальна основа спроби об'єднання арабських держав (1945-1979 рр.)/ В.В. Глебов, Ж.Б. Ігошина// Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2006. - №10 (30). - С. 143-149.
2. Ігошина Ж.Б. Зовнішньополітичний аспект проблеми водних ресурсів на близькому Сході/Ж.Б.Ігошина// Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2006. - №13 (33). - С. 134-139.
3. Ігошина Ж.Б. Перспективи розвитку близькосхідного напрямку зовнішньої політики України в світлі глобалізаційних змін на арабському Сході /Ж.Б.Ігошина// CIRS, Центр дослідження міжнародних відносин. – 2007. -№13, грудень. – [Електронний ресурс]// Режим доступу: http://www.edu.cirs.kiev.ua/images/stories/PRI/1312_Middle_East.pdf. - Назва з екрану. – (Серія незалежних професійних досліджень у сфері міжнародних відносин, зовнішньої політики України і проблем регіональної та глобальної безпеки).
4. Ігошина Ж.Б. Дипломатичні зусилля Ліги арабських держав по врегулюванню лівано-ізраїльського конфлікту 2006 року/Ж.Б.Ігошина// Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2008. - №17 (73). - С. 148-154.
5. Ігошина Ж. Близькосхідний вектор зовнішньої політики України: перспективи розвитку/Жанна Ігошина // Науковий вісник Львівського національного університету. - Серія «міжнародні відносини». – 2008. - Вип. 23. - С. 25-29.
6. Ігошина Ж.Б. Боротьба з міжнародним тероризмом на Близькому Сході: погляд із Ліги арабських держав /Ж.Б.Ігошина// Науковий вісник Одеського національного університету. – Серія: соціологія і політичні науки. – 2008. -Том 13, вип. 3. - С. 195-201.
7. Ігошина Ж.Б. Ідея відродження Арабського халіфату в світлі процесів глобалізації на Близькому Сході/Ж.Б.Ігошина// Науковий вісник Одеського державного економічного університету. Науки: економіка, політологія, історія. – 2008. - №20 (76). - С. 113-120.
8. Ігошина Ж.Б. Арабський погляд на процеси глобалізації на Близькому Сході/ Ж.Б.Ігошина//Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. – Одеса: Фенікс, 2008. - Вип. 35. – С. 111-117.
9. Ігошина Ж. Арабо-мусульманський підхід до процесу глобалізації на Близькому сході/Ж. Ігошина// Іслам і сучасний світ: Роботи учасників другого та третього Всеукраїнського конкурсу ісламознавчих досліджень молодих учених ім. А.Кримського. – К.: Ансар Фаудейшн, 2009. – С. 295-310.
10. Ігошина Ж.Б. Ініціативи арабських країн щодо міжкультурного діалогу в контексті діяльності АЛЕКСО/Ж.Б.Ігошина//Тези доповіді міжнародної

наукової конференції [«XIII Сходознавчі читання А.Кримського»], (Київ, 22-23 жовтня 2009)/ Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України. – К.: Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, 2009. - С. 171-173.

11. Ігошина Ж.Б. Деякі аспекти інформаційного виміру глобалізації на Арабському Сході/Ж.Б.Ігошина// Науковий вісник Одеського національного університету. – Серія: соціологія і політичні науки. – 2010. - Том 15, вип. 7. - С. 172-178.

12. Ігошина Ж.Б. Вплив процесів глобалізації на Близькому Сході на арабську культурну самоідентичність /Ж.Б.Ігошина// Актуальні питання сходознавства, славістики, україністики: (Пам'яті Омеляна Прицака) / відп.ред. В.В.Лучик. - К.: ВПЦ НАУКМА, 2010. - С. 99-107.

13. Ігошина Ж.Б. Гендерне питання та процеси глобалізації на Арабському Сході /Ж.Б.Ігошина // Науковий вісник «Актуальні проблеми міжнародних відносин» Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім.Т. Шевченко. - №94, частина 2, 2010. – С. 130-137.

14. Ігошина Ж.Б. Інтеграційні процеси на Арабському Сході: проблеми та перспективи/Ж.Б.Ігошина// Науковий вісник Одеського державного економічного університету. Науки: економіка, політологія, історія. – 2011. - №8 (133), т. III. - С. 64-73.

15. Игошина Ж. Ближневосточный миттельшпиль/Ж. Игошина //Новое восточное обозрение. – 11.04.2011 [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.journal-neo.com/?q=ru/node/5682> - Название с экрана.

16. Игошина Ж. Гендерный вопрос на фоне арабских «революций» /Ж. Игошина // Новое восточное обозрение. – 22.04.2011 [Электронный ресурс]// Режим доступа: <http://journal-neo.com/?q=ru/node/5954> – Название с экрана.

АНОТАЦІЯ

Ігошина Ж.Б. Трансформація арабських країн в контексті процесів глобалізації. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук із спеціальності 23.00.04 – Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2011.

В дисертації здійснено комплексний, багатоаспектний аналіз впливу процесів глобалізації на трансформацію арабських країн у політичному, економічному, інформаційному, безпековому та культурному вимірах. Проаналізовано фактори впливу процесів глобалізації на суспільно-політичний та соціально-економічний розвиток арабських країн, зокрема, на демократизацію арабських режимів, процеси регіональної інтеграції, вирішення гендерного питання, розвиток інформаційно-комунікативних технологій та регіональну безпеку.

Відзначено, що процеси глобалізації на Арабському Сході на рубежі ХХ-початку ХХІ сторіч стали важливою та невід'ємною складовою розвитку регіону.

Наголошено, що близькосхідний регіон продовжує залишатися одним з найбільш нестабільних та насичених збройними конфліктами регіонів світу. Однією з найгостріших проблем для арабських країн на сучасному етапі залишається проблема тероризму та боротьби з ним. Проаналізовано традиційні та структурні джерела нестабільності, а також вплив арабських «повстань» 2011 року на геополітичну трансформацію близькосхідного регіону. Стверджено, що подальший розвиток процесів глобалізації в арабських країнах та загальної ситуації на Близькому Сході залежить від того який шлях оберуть арабські країни в якості відповіді на виклики сучасності.

Ключові слова: глобалізація, арабські країни, демократизація, міжарабська інтеграція, інформаційно-комунікативні технології, гендерне питання, «м'які» та «жорсткі» аспекти безпеки, міжнародний тероризм, діалог цивілізацій, арабські «повстання».

АННОТАЦІЯ

Игошина Ж.Б. Трансформация арабских стран в контексте процессов глобализации. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.04 – Политические проблемы международных систем и глобального развития. Национальный университет «Одесская юридическая академия». – Одесса, 2011.

Диссертация посвящена комплексному, многоаспектному исследованию влияния процессов глобализации на трансформацию арабских стран в политическом, экономическом, информационном, культурном измерениях и в области региональной и глобальной безопасности.

Значительное внимание в диссертационном исследовании уделено анализу влияния процессов глобализации на общественно-политическое и социально-экономическое развитие арабских стран, в частности, на процессы демократизации арабских стран и возможность их демократического транзита, развитие межарабской интеграции в рамках трех интеграционных проектов – Лиги арабских государств, Союза Арабского Магриба и Союза сотрудничества арабских государств Персидского залива, разрешение гендерного вопроса, развитие информационно-коммуникативных технологий, геополитическую стабильность и региональную безопасность.

На основании комплексного исследования трансформации арабских стран обоснована весомость значения процессов глобализации для региона, которые стали неотъемлемой частью развития арабского мира.

Установлено отсутствие консенсуса среди арабских ученых относительно восприятия процессов глобализации, что вызвано разделением арабских интеллектуальных кругов на несколько групп.

Определено, что демократические реформы в большинстве арабских стран были проведены с целью адаптации к новым политическим реалиям и носили фрагментарный характер. События конца 2010-начала 2011 года дали новый импульс попыткам демократических преобразований на Арабском Востоке, что

при определенных обстоятельствах может поставить отдельные арабские режимы на путь демократического транзита.

Обосновано, что вплоть до начала арабских «восстаний» конца 2010-начала 2011 года межарабские интеграционные процессы характеризовались стабильностью как на горизонтальном, так и на вертикальном направлении. Особо высокие показатели продемонстрировали страны Персидского залива, которые в рамках Союза сотрудничества стран Персидского залива остаются наиболее перспективными в вопросе возможности реализации интеграционных процессов по итогам арабской «весны».

Большое внимание в работе уделяется анализу основных особенностей и проблем современного этапа трансформации арабских стран в сфере безопасности. В диссертации детально рассматриваются такие современные традиционные и структурные источники нестабильности, как борьба за региональное лидерство, региональные конфликты, гонка вооружений, противоречия между суннитами и шиитами, проблема водных ресурсов и продовольствия, демографическая проблема и другие.

На основании сравнительного анализа различных индексов, среди которых Индекс демократии, Индекс экономической свободы, Индекс недееспособности государств, Индекс глобализации и другие, определено, что ни одна из арабских стран не в состоянии возглавить региональные рейтинги по всем показателям.

Отдельное внимание сосредоточено на роли арабских демонстраций конца 2010-начала 2011 года касательно трансформации геополитической обстановки на Ближнем Востоке и дальнейших изменениях в политической жизни арабских стран, в частности Туниса и Египта. Рассмотрены основные факторы, влияющие на положение отдельных арабских режимов с учетом интересов региональных и внешних сил.

На основании проведенного исследования сделан вывод о том, что дальнейшее развитие процессов глобализации в арабских странах и на Ближнем Востоке во многом зависит от того, какой путь изберут арабские страны в качестве ответа на вызовы современности.

Ключевые слова: глобализация, арабские страны, демократизация, межарабская интеграция, информационно-коммуникативные технологии, гендерный вопрос, «мягкие» и «жесткие» аспекты безопасности, международный терроризм, диалог цивилизаций, арабские «восстания».

SUMMARY

Igoshyna Zh. The Transformation of the Arab States in the Context of Globalization Processes. – Manuscript.

Thesis for the Ph.D. in Political Science, specialty 23.00.04 - Political Problems of International Systems and Global Development. National university “Odessa Law Academy”. – Odessa, 2011.

The thesis presents a comprehensive analysis of the impact of globalization on the transformation of the Arab states in political, economic, information, security and cultural dimensions. The factors of influence of globalization on social, political and

socio-economic development of the Arab states, including the process of democratization of Arab regimes, the processes of regional integration, addressing gender issues, development of information and communication technologies and regional security are highlighted.

For the first time a comparative analysis of different special indexes of the leading international institutions, organizations and think tanks is presented.

The processes of globalization provided a new impetus to the integration processes in the Arab world. However, considering the negative influence of Arab “revolts” 2011 and further destabilization of the Middle East region, the author raises the question of the prospects of Arab integration in the context of the 2011 events.

Significant attention is paid to the analysis of security problems of the region. The problem of terrorism remains one of the most critical challenges for the Arab states at the present stage. The traditional and structural sources of instability and the influence of the Arab "revolts" 2011 on the geo-political transformation of the Middle East region is analyzed. Approved that the further development of globalization in the Arab countries and the overall situation in the Middle East depends on the way the Arab states will choose as a response to new challenges.

Key words: globalization, Arab states, democratization, Arab integration, information and communication technology, gender issues, “soft” and “hard” aspects of security, international terrorism, the dialogue of civilizations, the Arab “revolts”.